

אוניברסיטת בר-אילן



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת דברים, תשס"ב
מספר 453מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

גבולותיו של הנס

על הכתוב "היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך, ורגזו וחלו מפניך" (דב' ב, כה) מופיעה דרשה זו בבבלי (תענית כ, ע"א):

תנו רבנן שלושה נקדמה להם חמה בעבורך, משה ויהושע ונקדימון בן גוריון... אלא משה מנלן? אמר רבי אלעזר: אתיא אחל אחל. כתיב הכא אחל תת פחדך, וכתיב התם אחל גדלך (יהו' ג, ז).

העובדה הברורה היא, שדרשת הגמרא מסתמכת על המילים הזהות (אחל-אחל) כדי לקשר בין נסיו של יהושע לנסיו של משה. אפשר לשער שהדרשן הניח שתי הנחות נוספות:

(א) פרשנות להמשך הכתוב, 'תחת כל השמים'; מילים אלה יש בהן כדי לרמוז שגרמי השמים עמדו ממהלכם, ולפיכך כל העמים – לא רק הקרובים לאזור – ראו את הנס שנעשה לישראל. הנחה זו עולה גם מדברי רש"י על אתר.

(ב) עליונותו של משה. הדרשן איננו מוכן להניח שנסיו של יהושע עלו בפלאיותם על נסי משה ("ולא קם נביא עוד בישראל כמשה"; דב' לד, י), ולפיכך דרש את דרשתו.

כל עוד שהמדע לא תפס מקום מהותי בתיאולוגיה היהודית לא הפריעו הכתוב והמדרש לתפיסת העולם של הוגים אלו או אחרים. אולם כבר בסוף תקופת הגאונים הביכה סוגיית הנס הקיצוני את ההוגים השונים. העולם המדעי הציג את החוקיות הטבעית כנצחית וכלא-משתנה. לפיכך קבעו הוגים רבים כי לנס יש אחיזה ושורש בחוקיות הטבעית, ואין הוא שבירה מושלמת של חוקיות זו. עצירת גרמי השמיים איננה מאפשרת ניסוח-ביניים כזה: האפשרות הקיצונית שגרמי השמיים מפסיקים את מהלכם, מרעידה את הקרקע מתחת לרגלי המדענים. בנוסף לכך התעוררה בעיה תיאולוגית: הקב"ה ברא את חוקי הטבע באופן הטוב והמושלם ביותר; שבירת חוקי הטבע מעמידה את עקרון שלמות הבריאה בספק.

כבר ר' משה אבן ג'קטילה – מראשוני פרשני המקרא בספרד - קבע נחרצות, כי "עמידת התנועה התמידית לא תיתכן". בעקבות קביעה זו הופיעה שורת פרשנויות של שכלתנים, שבדרכים שונות הפקיעו את הנס של עמידת חמה ליהושע מפשוטו. יש שהעמידו את עצירת השמש כמתרחשת בתודעתם של הלוחמים והנוכחים במלחמה, עקב תפיסה מוטעית של מהלך גרמי-השמיים (ר' לוי בן גרשום [רלב"ג] ועוד). כמו כן מצאנו תפיסות התולות את כל המאורע בדמיון או באירועים טבעיים המתוארים בלשון נסית (ר' יוסף אבן כספי ועוד). יש הוגים התולים את המאורע בתופעה פיסיקלית טבעית אך לא שגרתית ותדירה, כמו ליקוי חמה או התארכות היום במקום המלחמה מסיבות טבעיות (ר' יוסף אבן ווקאר ועוד). יש שניסו למזג בין נס וטבע, וסברו שאמנם לא עצרו גרמי השמים לחלוטין בתנועתם, ואולם הילוכם התארך (ר' חסדאי קרשקש, ר' אברהם ביבאגו ועוד).

לעומתם טענו הוגים רבים כי הנס היה ממשי, ויש להבינו כפשוטו. היו שביקשו אף להרחיב את גבולותיו של הנס, ולהחילו לא רק על השמש. ניטול דוגמה מחוגו של הרשב"א. ר' יעקב סקילי, קבע כי נס משולש התחולל ליהושע:

והיה נס גדול ופלא שלא היה כמוהו לפניו ולאחריו, ולא פלא אחד בלבד היה אלא שלושה פלאות נעשו בו ביום: עמידת גלגל החמה ועמידת גלגל לבנה ועמידת גלגל החלק המקיף את הכול, שכל אחד יש לו מסיבה והקף בפני עצמו; אם כן שלושה פלאות נעשו בו ביום (תורת המנחה, א, עמ' 162).

סקילי פירש כי לא פחות משלושה גלגלים עמדו ממוצתם: גלגל השמש, גלגל הירח והגלגל המקיף. ר' בחיי בן אשר השווה נס זה לבריאת העולם. הפירוש לפלא הגדול של עצירת החמה חושף את מידת הרצינות והחשיבות שייחסו הוגים שונים לתפיסה המדעית הבסיסית (של העולם העתיק ושל ימי-הביניים, כמוכּן), שחוקי הטבע אינם ניתנים לשינוי.

נשוב להקשרם של הדברים בפרשת דברים, שהיא למעשה תיעוד של דברי משה רבנו לעם. ללא ספק, המטרה המרכזית של דברי משה היא תוכחה, ואין תוכחה אלא אזכור החטאים והמעשים הרעים. לפי דברי חז"ל והפרשנים השונים קיפל משה בדבריו רמזים לחטאים השונים של העם, ולא פירט אותם, לנוכח תכיפותם וכובד משקלם. עם זאת באה תורה ללמדנו, על פי פרשנות התלמוד, שאין התוכחה מתמצה בצדדים השליליים בלבד. מהלכם של ישראל במדבר היה מהלך הירואי ומרשים; שמים וארץ עצרו מהלכם ונשימתם במסע המדבר. הנסים שנעשו למשה רבנו נודעו בכל הארץ. מבחינה עובדתית, גם כאשר חטא עם ישראל, דאג הקב"ה שלא יאבד הרושם שהותיר קבל עולם ומלואו. מבחינת מוסרית והנהגתית משיגה התוכחה את מטרתה ביעילות כאשר אין מקבל התוכחה עומד בפני השלילה בלבד, אלא גם מול החיוב. טורח משאם של ישראל, שהיו 'טרחנין', עומד במקביל להתממשות ברכת הקב"ה 'הנכם היום ככוכבי השמים לרוב', ואף נובע ממנו.

הנס ממלא אפוא מקום כפול בתוכחה: מחד גיסא הוא מבליט את הצדדים החיוביים של המסע במדבר, ומאידך גיסא, אין הנס יכול להוות גורם בלעדי לציות ולשלמות, כפי שהוכיח המסע עצמו; שהרי כמה וכמה נסים נעשו לישראל במדבר, ולא הצליחו למנוע את החטא. לפיכך החיוב מהול בשלילה, והתוכחה מותאמת להפליא למצב מורכב כזה. ואכן לפני מותו לימדנו משה תוכחה אמיתית ונוקבת מהי.

פרופ' דב שוורץ
המחלקה לפילוסופיה